

**Концепція циркулярної економіки *проти* концепції лінійної економіки
на прикладі функціонування та розвитку міст.**

Майбутнє нашого світу – як в економічному, соціальному, так і в культурному та екологічному сенсі – значною мірою залежатиме від міст: від напрямків їхнього розвитку, від того, як вони розпоряджаються своїми ресурсами і – що дуже важливо – від моделі управління містом (а це напряму залежить від цінностей, які сповідують міська влада та користувачі міста). Ця книга присвячена питанням функціонування та розвитку міст у контексті раціонального управління ресурсами (не лише природними, а й, зокрема, людськими, фінансовими чи просторовими). Особливо важливими точками відліку для проведених міркувань є: концепція циркулярної економіки (також відома як CE, від англ. circular economy, і ЕЗЦ – економіка замкненого циклу). Останній термін наводиться нижче в тексті після цитованих авторів. Для цілей цієї публікації передбачається, що CE і ЕЗЦ використовуються як взаємозамінні поняття. Її протилежністю є лінійна модель (яку в книзі також називають опортуністичною економікою, а також LE – лінійною економікою) та економіка цінностей. Концепція циркулярної економіки має спільний знаменник з концепцією економіки цінностей, оскільки обидві наголошують на необхідності довгострокових (базованих на сталості), відповідальних дій, які зменшують соціальні витрати, які є наслідком політики розвитку. Тому в цій книзі є розділи, які дають ретроспективний погляд на те, як розуміється цінність, виробництво і споживання ресурсів. Циркулярна економіка та лінійна економіка – це поняття в суспільних науках, які стосуються питання досягнення цілей розвитку через призму ресурсів, необхідних для участі в цьому процесі. Питання лінійної та циркулярної економіки є важливими та актуальними не лише тому, що існує поширена думка, що ми марнотратно витрачаємо ресурси розвитку, але й тому, що згадане марнотратство, на думку експертів, є незворотнім для світової економіки, суспільства та в контексті глобальної зміни клімату.

Варто також вказати на загальний зв'язок між CE та економікою цінностей: якщо ми мислимо універсальними категоріями міського розвитку, ми шукатимемо загальні критерії в економіці (генерування потоків доходу). Неокласична економіка – це школа, орієнтована на кінцевий результат і на ефективність, тоді як основою хорошого функціонування є не просто ефективність, а продуктивність у використанні власних ресурсів. Не відкидаючи універсального підходу базованого на потоках (місто як вузол ресурсних потоків з інших міст та навколишнього середовища, які воно здатне абсорбувати та реалізовувати у власних цілях), ця публікація здебільшого стосується власних ресурсів (навіть якщо місто функціонує в мережових взаємовідносинах, важливо, як воно розвиває власні ресурси і як воно ними управляє, щоб не потрапити у повну залежність від зовнішніх умов). Економіка цінностей – це

теза про те, що метою функціонування та розвитку міста є не фінансовий результат, а цінності: інструментальні (цінності, що слугують реалізації інших цінностей та цілей) та певною мірою екзистенційні (місто, яке насамперед є зручним для користувачів, що створює стійкий фундамент, який підтримує ключові ресурси). Економіка цінностей як теоретичний фундамент може бути застосована до якості життя, яка впливає з принципів використання власних ресурсів міста. Це одна з теоретичних основ економіки загалом, а циркулярна економіка з цієї точки зору є певним описом методу управління ресурсами.

Якщо основою економічної ефективності є продуктивність, а виробничі процеси непродуктивні, то ефективність не може бути забезпечена в довгостроковій перспективі. Є ще один важливий момент, пов'язаний з універсальними концепціями розвитку міст: домінуючою моделлю інновацій в теорії і на практиці є імітаційно-адаптивна формула. Вона добре пояснює поширення інновацій у ринковій економіці. Це не та модель, яку варто прямо критикувати, однак вона може дати збій у ситуаціях глибокої кризи, економічного колапсу, а точніше, сприяти зміцненню соціального та економічного поділу на «привілейованих» та «маргіналізованих». Це пов'язано з тим, що від імітаційних рішень виграють переважно великі, найбільш «винахідливі» соціальні групи, які володіють інституційною спроможністю засвоювати певні рішення, які підключені до мережі обміну із щонайменше міжрегіональним масштабом, є гнучкими і здатні адаптуватися до мінливих умов. На противагу цьому, ті, хто має меншу спроможність сприймати та впроваджувати новітні рішення, розвиватимуться повільніше, або ж «більш винахідливі» розвиватимуться за рахунок «менш винахідливих». Більше того, впровадження універсальних рішень має різні наслідки в різних економічних, правових і культурних системах.

Прикладом цього є світова фінансова криза 2008-2009 років, однією з найбільш знакових подій якої стало банкрутство американського інвестиційного банку Lehman Brothers, що спричинило банкрутство багатьох компаній та домогосподарств по всьому світу. Коли банк оголосив про своє банкрутство, фондові індекси спочатку в США, а потім і по всьому світу почали стрімко падати. Як наслідок, у багатьох країнах почалася рецесія. У 2009 році кількість безробітних у США зростає з 7 до 15 мільйонів порівняно з попереднім роком⁴. Така глибока криза негативно вплинула на стан фінансових ринків у всьому світі і призвела до глобальної економічної кризи, наслідки якої були відчутними і в багатьох європейських країнах. Витрати на повернення до нормального життя значною мірою лягли на плечі платників податків, тоді як головні винуватці практично не зазнали жодних наслідків. Масштаби негативного впливу криз на міста залежать від їхньої стійкості, яку можна трактувати по-різному (Дробняк, 2013, с. 9-12), але важливо, що вона більше стосується міст, які будують свій розвиток на потоках (поглинаючи також у спонтанних процесах негативні чинники розвитку), що наслідують рішення інших.

У трансакційній, базованій на потоках економіці зазвичай вважається, що види діяльності врівноважують один одного: плюс на одній стороні балансу, мінус на іншій стороні. Однак ці потоки є результатом використання певних ресурсів, без яких вони були б неможливими. Економіка не може абстрагуватися від цього. Аналіз не повинен обмежуватися виключно потоками і пов'язаними з ними прямими витратами і прибутками. Він також повинен

враховувати питання ресурсів, які впливають на остаточний економічний розрахунок. Йдеться про споживання ресурсів і витрати на їх можливе відтворення. Тоді виникає розуміння того, що операції мають набагато ширші наслідки, ніж ті, які зазвичай визнаються у балансі прибутків і збитків. А це, своєю чергою, означає, що на прибутковість (стійкість) поточного підприємства впливає набагато більше чинників, ніж простий звіт про прибутки і збитки, що є результатом поточної транзакції (Гауснер, 2019, с. 52-53).

Економіка – це наука про те, як ефективно і раціонально управляти ресурсами в умовах необмежених потреб і обмежених ресурсів. Як правило, ми розуміємо це так: оскільки я маю обмежені ресурси, я хочу примножити їх у власних інтересах, а отже, я повинен стимулювати споживання таким чином, щоб воно спричиняло зростання інвестицій. З кінця останньої чверті 20-го століття і в 21-му столітті стало очевидно, що капіталізм приймає все більш агресивну формулу. Модель розвитку багатьох економік базується на надмірному інвестуванні, споживацтві, опортуністичній економіці та відносній ринковій грі, яка передбачає постійну експлуатацію можливостей без достатньої рефлексії над соціальними витратами, пов'язаними із цією діяльністю, про що більш детально йдеться нижче. Ця модель розвитку в основному стосується підприємництва та багатьох інших важливих сфер функціонування і розвитку міст, таких як просторове планування.

З огляду на наведені вище міркування щодо LE, можна зробити кілька висновків стосовно міської економіки:

1. Існуюча парадигма управління та розвитку міст, яка базується на лінійному використанні ресурсів, себе вичерпала. У довгостроковій перспективі це призведе до дедалі більшого марнування ресурсів та збільшення розриву між багатими і бідними (привілейованими та маргіналізованими, тобто отримувачами благ і постачальниками ресурсів). Дотримання моделі опортуністичної економіки призводить до скорочення горизонту діяльності, а типова організаційна формула ґрунтується на максимальній гнучкості для того, щоб мати змогу скористатися кожною можливістю. Суб'єкти, що функціонують в містах приймають транзакційну орієнтацію щодо свого оточення і послаблюють реляційну. Подібне мислення можна застосувати до міських управлінців (місцевої влади), які, незважаючи на наявність давніх документів планування, грають в опортуністичну гру. Ми маємо справу з усе ще погано усталеною демократією в місцевих і регіональних структурах, а низький рівень кваліфікації працівників органів місцевого самоврядування, який продовжує зберігатися, парадоксальним чином підтримується відносно легкою доступністю зовнішнього фінансування і супутніми установами: я повинен показати, що я (війт, бурмістр, президент) теж можу залучати фінансування, незалежно від того, наскільки розумно я його використовую.

2. Опортунізм розвиває партикуляризм, що особливо помітно в певних секторах бізнесу, наприклад, серед певних компаній-забудовників. «Власні інтереси», у поганому розумінні, при якому виграють лише обрані, навіть якщо інші програють або, наприклад, вводяться в оману. Експансивна політика компаній, що будують багатоквартирні будинки та торговельні центри в центрах міст, є настільки ж безжальною, наскільки і руйнівною для міського простору та соціальних зв'язків. Ми маємо справу з феноменом «фрагментації» простору і

«привласнення» ландшафту. Будівництво закритих житлових комплексів є вираженням сучасного закриття міської спільноти для «чужинців», але ще більшою проблемою є використання міських ресурсів для створення дисфункціональних і дисгармонійних будівель у найпривабливіших частинах міст.

3. Зниження потенціалу міста через хижацьку експлуатацію ендогенних ресурсів, що в довгостроковій перспективі негативно впливає на конкурентоспроможність міста, якість життя, просторову цілісність та привабливість з точки зору ключових суб'єктів, які створюють багатство міста. Місто в умовах лінійної економіки, яке розуміється як ферма для інвесторів, розвиватиметься, створюватиме робочі місця, характеризуватиметься вищим за середній рівнем заробітної плати, що буде аргументом для залучення нових мешканців. Водночас ми матимемо марнування міських ресурсів, деномінацію символічного простору та низькоякісний соціальний капітал. Замість того, щоб будувати свій розвиток виключно на діях інвесторів, містам доводиться посилювати зусилля, спрямовані на задоволення потреб своїх мешканців та формування умов для задоволення цих потреб. Якщо інвестори стають в місті головними, місто перестає бути спільнотою мешканців.

4. Неоліберальна догма масової приватизації та комерціалізації міського простору призводить до величезної заборгованості міст та стагнації. Як наслідок, комерціалізація та споживацтво витісняють з міст громадянськість. Вона відроджується як опозиція до недоліків цього процесу. Але вона занадто слабка, щоб ефективно стримувати ерозію громадського простору. Якщо ми хочемо відновити громадський простір, міська демократія не може бути зведена до права голосу і права на інакомислення. Але й навпаки, без громадського простору інша форма міської демократії не буде досягнута.

6. Лінійна економіка природно тяжіє до дисбалансу, який проявляється, головним чином, у тому, що певні соціальні групи мають кращий доступ до ресурсів розвитку, які вони потім можуть краще використовувати для досягнення власних поточних цілей. У цьому контексті циркулярна економіка постає як економічна модель, в якій перспектива використання ресурсів і рефлексія щодо використаних ресурсів має довгостроковий характер і, крім діяльності з розвитку, проводиться дискусія щодо витрат, особливо соціальних витрат, пов'язаних з реалізацією діяльності певним чином і, крім того, робляться спроби зменшити гостроту негативних наслідків впливу на зовнішнє оточення, а також спроби відновити ресурси, які за умов лінійної моделі були б предметом лише споживання.

7. Ми маємо справу з феноменом «фрагментації» простору та «привласнення» ландшафту. Колись у Кракові вид на історичний Вавельський замок з вулиці Дітла був спільним благом, тоді як тепер, щоб дивитися на нього з тієї ж перспективи треба купити дорогу квартиру «з видом на Вавельський замок». Подібні приклади існують у багатьох місцях, наприклад, будівництво все вищих і вищих багатоквартирних будинків у Пороніні та Закопаному «з видом на Татри», які перекривають вид іншим будинкам. Будівництво розкішних маєтків є вираженням сучасного закриття міського суспільства для «чужинців». Огороджені та контрольовані маєтки є для їхніх мешканців символом професійного успіху та соціального статусу, а також потребою відокремитися від менш заможної частини суспільства. Таким чином будується соціальна стіна, що призводить до посилення соціального розшарування

навіть всередині середнього класу. Це також призводить до різкого скорочення спільного громадського простору (Бендик, Гауснер і Кудлач, 2016, с. 132). Як стверджує Монтгомері [2015, с. 20-21], наявність громадського простору визначає якість життя мешканців більше, ніж індивідуальне споживання. Покращення якості публічних просторів відразу призводить до збільшення їхнього використання і, таким чином, сприяє створенню більшого пулу цінностей та розвитку міст (Гауснер 2019, с. 32).

Посилаючись на експертний погляд Фонду Еллен МакАртур на циркулярну економіку в матеріальному та інженерному розумінні, сучасна модель видобувної промисловості базується на принципі: «брати, споживати і виробляти відходи». Циркулярна економіка має на меті переосмислити модель соціально-економічного розвитку та стримати зростання побічних ефектів від надмірного споживання ресурсів. Циркулярна модель, базована на переході до відновлюваних джерел енергії, створює економічний, природний і соціальний капітал. Вона базується на трьох принципах:

- 1) прогнозування обсягів відходів та забруднення,
- 2) збереження продуктів і матеріалів у використанні,
- 3) регенерація природних систем

В одному з підходів, мабуть, найпопулярнішому щодо розуміння циркулярної економіки, науковці посилаються на технократичну інтерпретацію споживання ресурсів у процесах розвитку. Найчастіше у предметній літературі (Кульчицька, Пендзівятр, 2019, с. 11) мова йде про:

- 1) мінімізацію відходів шляхом повторного використання, переробки та повного відновлення, включаючи, перш за все, поводження з відходами – якщо вони виникають – як з потенційним джерелом вторинної сировини, часто недоступним через відсутність ресурсів (критичної сировини), широке використання відпрацьованого тепла або повторне використання води (Комар, 1975);
- 2) максимізацію доданої вартості продукції в ланцюжку створення вартості шляхом, зокрема, впровадження екодизайну, що враховує весь життєвий цикл продукції, підвищення стійкості, поліпшення якості продукції, сприяння співпраці в ланцюжку створення вартості (економічний симбіоз), спільного використання, широкого застосування відновлюваних матеріалів (Гіслоп і Гілл, 2011);
- 3) впровадження фінансової політики для підтримки розвитку нових технологій, процесів та послуг, а також інвестицій та організаційних рішень, спрямованих на реалізацію заходів щодо ЕЗЦ, включаючи інновації та еко-інновації;
- 4) освіту та стале споживання, щоб домогтися прийняття продуктів і дій, спрямованих на циркулярну економіку, а також підвищити екологічну свідомість.

У лінійній економіці існує надмірна залежність від зовнішніх ефектів розвитку. Велика кількість підприємств з іноземним капіталом робить економічний стан міста залежним від глобальних тенденцій, економічної ситуації у світі та в окремій галузі, змін на світових ринках збуту, змін у розстановці політичних сил у світі тощо. Потенційні проблеми цих компаній перетворюються на проблеми для міста в цілому. З іншого боку, компанії з іноземним капіталом розміщуються в мегаполісах через сприйнятливий ринок, доступ до ресурсів (людський капітал, знання та інновації тощо) і хороше транспортне сполучення. Завдяки вищезазначеним чинникам мегаполіси стали відомими як центри товарів, послуг, інформації, фінансового та людського капіталу. Необхідно вміти використовувати потенціал глобальних компаній для розвитку міста, наприклад, для розвитку людського капіталу, створення інновацій через співпрацю з науковим центром, розбудови суспільного добробуту через державно-приватно-громадські альянси разом з науковим сектором. Така діяльність зробить зовнішні негативні сигнали розвитку менш важливими. Наприклад, у зв'язку зі зміною клімату і, як наслідок, появою «міських островів тепла» та зон підтоплення під час сильних злив, до розробки рішень для міста мають бути залучені всі вищезгадані міські сектори та спільноти.

Більше про циркулярну та лінійну економіку ви можете прочитати в моїй книзі «Місто-ідея. Новий підхід до управління міськими ресурсами», видавництво CeDeWu Publishing, рік видання 2021.

Бібліографія:

1. Drobniak A., The urban resilience – economic perspective [w:] Drobniak A. (red.), Urban economic resilience – new concept for post-industrial city transition, Journal Economic & Management vol. 10/2012, wyd. Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, 2013.
2. Hausner J., Społeczna czasoprzestrzeń gospodarowania. W kierunku ekonomii wartości, wyd. Nieoczywiste, 2019.
3. Bendyk E., Hausner J., Kudłacz M., The Analysis of Quality of Life – The Case of Warsaw [w:]
4. H. Brdulak, A. Brdulak, Happy City – How to Plan and Create the Best Livable Area for the People, Springer International Publishing, Nowy Jork, 2017.
5. Montgomery Ch., Miasto szczęśliwe. Jak zmienić nasze życie, zmieniając nasze miasta, Wysoki Zamek, Kraków 2015.
6. Kulczycka J., Pędziwiatr E., Gospodarka o obiegu zamkniętym – definicje i ich interpretacje, s. 11 [w:] Kulczycka J. (red.), Gospodarka o obiegu zamkniętym w polityce i badaniach naukowych, wyd. IGSMiE PAN, Kraków 2019.
7. Komar, I., Rational use of natural resources and resource cycles, Wyd. Nauka, 211, 1975.
8. Hislop H. i Hill J., Circular economy: some definitions, 2011, <http://www.circular.academy/circular-economy-some-definitions/> [data dostępu: 6.10.2023].